

Tidig morgon över Rominstitutet.

svenska rominstitutet

Ivar Tengboms 'villa suburbana'

CECILIA KLYNNE, *Arkeolog och frilansskribent*

23 juli 1937

«Kära Herr Sitte!

Det var mycket vänligt av Er att skriva till mig, t.o.m. på svenska. Det är märkvärdigt att Ni ännu minns så mycket av vårt språk. Men om det är till mycket besvär för Eder så skriv gärna på tyska. Jag är emellertid tacksam kunna skriva till Er på svenska, när jag nu ber Er om lite hjälp i den frågan, som Ni skrev om i Edert brev, Svenska Institutet i Rom. Jag har nämligen blivit ombedd att göra ett skissförslag till dettas nya byggnad.

*Er tillgivne
Ivar Tengbom»*

SÅ INLEDS korrespondensen mellan arkitekt Ivar Tengbom och Oscar Sitte, byggmästaren från Österrikiska institutet i Rom. Brevet befinner sig i en tjock mapp tillsammans med protokoll och telegram under Svenska Rominstitutets takåsar. Jag hittade det när jag sökte anteckningar om institutets taktegel. Det cirkulerar nämligen rykten om att Tengbom återanvände tegel från Benito Mussolinis massrivningar i Rom, men exakt varifrån vet ingen. Det enda man känner till är att Sitte lyckades komma över ett parti «gamalt taktegel i tillräckliga kvantiteter från rivningshusen i grannskapet av Peterskyrkan där gatugenombrottet ned mot Tibern höll på att genomföras.»

När man som jag har arbetat med stämplat tegel från antiken är Rominstitutets taktegel ett slags déjà vue. Med en kurvad tegelpanna (imbrex) lagd ovanpå

två flata (tegulae) är det som om antiken stått upp på nytt. Några har till och med stämplar, bokstäver med och utan kartusch, precis som de antika teglen. Hur stämplarna ska tolkas är en fråga som stötts och blötts bland arkeologer i över hundra år. Stämpeln var troligen inte riktad till köparen, snarare rör det sig om ett internt märke. Frågan är om det var jordägarens eller den fria företagarens initialer som syntes i stämpeln. Men även om Rominstitutets taktegel inte emanerar från kejsar Augustus dagar har det säkert flera hundra år på nacken. Men hur ska jag få det bekräftat?

I Yvonne Backe Forsberg, nydisputerad etruskolog, hittar jag en värdefull kompanjon och spårhund. En morgon i maj klättrar vi uppför de ruggliga plattorna via solterrassen. De frimärksstora stämplarna ser ut att förekomma endast på de flata pannorna. Det handlar mest om bokstäver, två och två, som till exempel PD, CL och VG. Vi hittar också längre texter som *Bernardo Tanlongo Roma* och *Moraldi 1860*. En oval stämpel med ett tvillingpar som diar en varginna, symbolen för Rom och dess grundare Romulus och Remus, är förstås intressant. Ett gigantiskt tassavtryck efter en jättelik hund utmanar fantasin. Det här är bättre än vad vi hade hoppats på.

DEN STORA VILLAN

Allt sedan världsutställningen 1911 har utländska institut formerat sig på norrsnittningen ner mot Valle Giulia några

stenkast från Villa Borghese, en av Roms största parker. Renässansens romerska lantvillor står modell för de flesta akademier, något även Ivar Tengbom hade i tankarna. Innan dess var trakten tämligen öde så när som på Villa Giulia, påvens sommarresidens. Under antiken fanns här rustika lantliga villor, exklusiva i den bemärkelsen att man hade lantlivets bästa sidor med grönska och svalka alldeles om den bullriga stadsknuten, en sann 'villa suburbana'. För att göra en lång och snårig brevväxling mellan svenske kronprinsen, näringslivet och professorer kort, så frågar man Tengbom, arkitekten på modet, om han har lust att rita en ny hemvist åt humanisterna vid Medelhavet. Han är väl den som starkast fört fram den klassicerande riktningen inom svensk arkitektur sedan Nicodemus Tessins dagar, dessutom är Tengbom generaldirektör vid Kungliga Byggnadsstyrelsen. Om någon har kraft och förmåga att anta utmaningen att bygga svenskt på romersk grund så är det väl han.

Jag passar på att tala med Martin Mirelius, arkitekt och innehavare av storstipendiet i arkitektur 2004/2005, som befinner sig på ort och ställe.

– Hur pass i ropet var Ivar Tengbom 1937?

– Ivar Tengbom var naturligtvis en av de stora arkitekterna parallellt med Gunnar Asplund och Ragnar Östberg.

– Fanns det ett dilemma i att bygga efter klassiska idéer med tanke på funktionalismen och dess krav på enkelhet?

Detalj av Rominstitutets tak med kupade takpannor på rad.

– Nej, det var aldrig ett dilemma. Svenska Rominstitutet är egentligen inte så mycket funktionalism som till exempel Esseltehuset i Stockholm. Rominstitutet har en regional prägel, men är ändå enkelt i sin artikulering i användandet av travertin och tegel.

– Kan man säga att Tengbom har den romerska privatvillan i tankarna när han ritar sitt hus?

– Ja, trots sin relativa storlek framstår anläggningen som privat, säger Martin.

I brevväxlingen skriver Sitte att fasadteglet är för rött. Tengbom godkänner dock det tegelprov han sett, även om också han hade önskat en mer dämpad färg. Takteglet är däremot romerskt. «På den med härdad cementputs stålslipade takytan lägges takteglet direkt i bruk. Detta är här romerskt, taget från saneringsrivningar framför Peterskyrkan,» som han själv skriver i *Byggmästaren* från 1941.

CASTEL SANT' ANGELO

Nu är goda råd dyra. Jag mejlar därför Bengt Rönnhedh, arkitekt på Tengbom arkitekter och tidigare innehavare av arkitekturstipendiet på Rominstitutet. Han kanske vet var de här saneringsrivningarna pågick.

– Om du tittar på Giovanni Battista Nollis plan från 1748 så ser du att det stod tre till fyra kvarter bostadshus på den yta som i dag är Via della Conciliazione. Kvarteren revs av Mussolini, eller rättare sagt stadsarkitekten Piacentini på 1930-talet, för att få en fri paradgata upp till Petersplatsen. Tidigare fick man leta sig fram på smågator till kupolen. Det måste vara de rivningarna som avses, det är min tro i alla fall, säger han.

Jag klättrar upp i Castel Sant' Angelo. Plattformen på fästningens tak erbjuder utsikt över Via della Conciliazione upp mot Vatikanen. Spanar efter stämplor med

tubkikaren. Visst ser taken på 1930-talskvarteren ut att ha samma sorts tegelpannor som Rominstitutet. Tillbaka på institutet tittar jag på en dvd-film som handlar om Mussolinis rivningar av medeltida kvarter. Vid ett tillfälle står diktatorn upplifven på ett tak med Peterskupolen i bakgrunden och hackar i sitt anletes svett. Innan han svingar hackan tar han loss några kurvade tegelpannor och lägger undan. Det är ju för bra för att vara sant.

Senare ber jag Börje Magnusson, vice direktör och lärare på institutets konstvetenskapliga kurs, att tillsammans med mig titta på en arbetskopia av den så kallade Nolliplanen. Den täcker åtskilliga meter av arbetsbordet.

– Kvarteren du är ute efter måste ha varit Spinan, säger han och pekar mot kvarteren mellan Castel Sant' Angelo och Petersplatsen. Mussolinis rivningsprojekt var en gammal idé. Bernini, han som skapade Peterskyrkans kolonnad, lekte med tanken att riva redan på 1600-talet. Men det var så många viktiga byggnader som låg i vägen, bland annat Rafaels palats.

SOLTERRASSENS PARADIGM

Åter till brevväxlingen. Den 16 juni 1939 är det taklagsfest. Takstolarna är färdiga, men takteglet ligger troligen ännu inte på plats. Den svenske kungen fyller dessutom 81 år. 150 liter vin från Albanobergen går åt, liksom fem kilo charkuterier. Festligheterna äger rum på mellanhusets solterrass där även «dagslön och cigaretter» åt arbetarna delas ut. Gästerna tar för sig av smörgåsbordet.

Martin och jag står på institutets gård och spanar upp mot solterrassen.

– Den övre solterrassen är säkert medvetet byggd för att inte synas, säger han.

Mussolinis paradgata Via della Conciliazione, tidig morgon efter regn.

Från vänster. Ivar Tengbom i kretsen av sina byggarbetare.

Den så kallade Nolliplanen visar kvarteren mellan Castel Sant' Angelo och Peterskyrkan omkring 1748. Söder om Vatikanens murar skimtar Porta Cavalleggeri där många av den tidens tegelfabriker (fornace) låg.

Utsikt från Castel Sant' Angelo. När Mussolini lät riva den så kallade Spinan för att skapa Via della Conciliazione tog man vara på arkitektoniskt värdefullt material som till exempel taktegel. Det återanvändes inte bara i byggnaderna längs med den nya paradgatan utan även på Svenska Rominstitutets tak.

Den ovala stämpeln föreställer Romulus och Remus som enligt myten ammadades av en varginna. Texten (... FU Luigi 1868) kan vara ett årtal.

Den är både en solterrass och ett tak. Från gården avslöjar den sig inte. Solterrassen som begrepp är ett av grundparadigmen i funktionalismen enligt le Corbusier.

Det enda som syns nerifrån gården den här dagen är huvudet på Gunilla Linde Bjur, arkitekturprofessor på Chalmers och tillfällig gäst. Vi går upp och hälsar. Hon visar hur privat och ostörd man kan vara däruppe.

– Jovisst är det en solterrass. Det är inte meningen att man ska synas från gården, säger hon. För mig är det subliment, att söka det privata i en offentlig byggnad.

– Sedan är den ju en typisk belvedere, säger hon.

Innan vi går vidare för att undersöka vad som finns bakom dörren där terrassen sluter an till östra flygeln, tar Martin loss ett kupat tegel. Det ligger löst på cementen som borde fästa det kupade mot det flata teglet. Och ser man på; har vi inte två prima avtryck från en katt gjorda på en tegula medan den låg och torkade. I det rum som visar sig vara pannrummet ligger travar av gammalt taktegel. Det är tyngre än vad jag trodde att lyfta omkring de smutsiga bitarna. Är det manne en rest från Oscar Sittes bestånd?

STÄMPELKODEN

Jag hinner knappt borsta dammet av mig förrän Yvonne är tillbaka med en bok om medeltida tegel. Det är tydligt att hon är något på spåren.

– Här finns en lista nedtecknad 1823 där flera av våra stämplarna finns med. Det är herrarna Pietro Danieli (PD), Clemente Lovatti (CL), Vincenzo Galli (VG) och Fratelli Lanciani (FL). Fabrikörerna producerade tegel i samband med reparationer av bland annat Peterskyrkan omkring 1825, säger hon.

Det här känns som ett genombrott. Nu är det visserligen inte Yvonne personli-

gen som har grävt fram listan utan Daniele Manacorda, professor i arkeologi, som har ägnat stor forskarmöda åt både antika och medeltida stämplarna. Uppteckningen återfann han i ett av Roms många arkiv. Yvonne berättar att det fanns lagar dels för hur själva stämpeln skulle se ut, dels för mur- och takteglens mått.

– Så du menar att tegelstämpeln visar att teglet följer normen?

– Javisst, murare får bara använda sig av godkänt tegel. För att hålla normen har man trä- och järnformar stämplade av camerlengon (påvens kammarherre), säger hon.

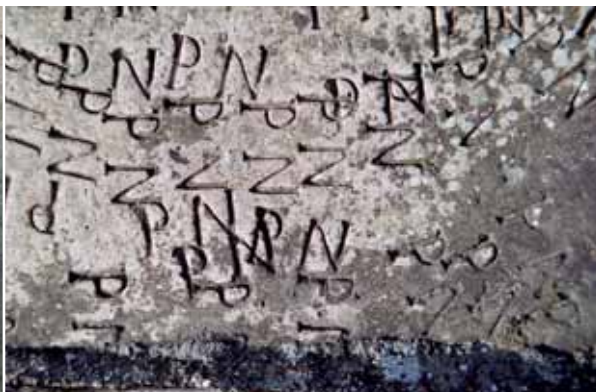
Enligt måtten bör våra takpannor som ligger mellan 38,2 och 40,9 centimeter härstamma från tiden mellan 1732 och 1821. År 1821 bestämmer camerlengon att tegelfabrikörerna måste registrera sig. Av detta förstår vi att det rådde kaos i tegelbranschen. Stämpeln blir en slags kvalitetskontroll. Avtrycket måste ha två initialer: för- och efternamn på fabrikören. År 1822 protesterar arbetarna.

– De har förmodligen ingen lust att stämpla varje tegelpanna, säger Yvonne.

Kanske är det från den här tiden vår takpanna med stämpeln PN 'en masse' härrör. Pietro Danieli verkar inte heller ha haft särskild disciplin på sina arbetare, många av stämplarna är spegelvända.

I september 2005 visar institutets fotograf sina bilder. På en tegelpanna syns en 'teckning' gjord med fingrarna. Den ser ut som en sol. När en tegelpanna med två inristade pentagram, det vill säga femhörniga stjärnor, kommer upp blir stäm-

Rominstitutets solterrass från väster där taklagsfesten ägde rum för 66 år sedan. Fönster- och dörröppningar är inramade med travertin, en lokal natursten romarna har använt i årtusenden. Fasadteglet är rent dekorativt och består av tegelstavar. Det kallas "cotto vecchio" (gammalbränt) och köptes in från Toscana.

ningen minst sagt exalterad. Med tanke på att teglet förmodligen kom till i samband med reparationer av Peterskyrkan är de här antika symbolerna sällsamma.

– De kan förekomma på etruskiska skålar och amforor och på olika föremål som till exempel vävtyngder, men än så länge har vi aldrig sett dem på taktegel, säger Yvonne.

EPILOG

Sitte utarbetar en reservplan om han till äventyrs måste lämna byggstället brådstörtat. Sista brevet är daterat den 14 juni 1940. Skyddsrummet är iordningställt «denn zwischen 2 und 4 Uhr nachts haben wir Krieg hier.» Det finns en uppgift om att han strax därefter blev inkallad till den österrikiska organisationen Todt. Tengbom däremot meddelar den 9 juni samma år att han är mycket nyfiken på att en gång få se institutet färdigt. **KV**

FAKTARUTA

Sedan 1926 har det funnits ett svenskt forskningsinstitut i Rom. Kronprins Gustaf Adolf tog initiativet till dess tillkomst. Syftet var att främja antikvetenskapen, men institutet skulle också «tjäna den humanistiska forskningens och konstens intressen». Axel Boëthius blev institutets förste direktör på Via del Boschetto 68. Med honom flyttades institutet till Palazzo Brancaccio. Våren 1940, strax före krigsutbrottet, stod Rominstitutet på Via Omero klart. Knut och Alice Wallenbergs stiftelse finansierade kostnaderna för byggnationen efter det att svenska staten lovat att överta ansvaret för husets fortsatta finansiering. I dag är Barbro Santillo Frizell dess direktör.

Från vänster. 'Fingeravtryck' räknas inte som stämplar. Här ser det ut som om någon skrivit ett 'M' med pekfinger. Dyliga krumelurer är vanliga på antikt tegel.

En av takpannorna är stämplad med PN ett tjugotal gånger, en ögonblicksbild av 1822 års arbetaruppror?

Det finns många spår av fingrar i teglet. Den här symbolen som mest liknar en sol har kommit till före bränning.

Spegelvänt F. Stämpeln måste ha kommit till före 1821, då camerlengon utfärdade ett påbud att en stämpel måste innehålla två initialer.